

ЕПІДЕМІОЛОГІЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ, ІСТОРІЯ

УДК 614.2:616.31(477)(470) «1919/1935»

**К. Є. Печковський¹, к. мед. н.,
І. М. Печковська², к. мед. н.,**

¹Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця
²ПВНЗ «Київський медичний університет УАНМ»

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК МОДЕЛЕЙ
КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТОМАТОЛОГІЧНОЮ ДОПОМОГОЮ
НАСЕЛЕННЯ В УСРР ТА РРФСР
У 1919-1935 РОКАХ**

У статті висвітлено процес створення та реалізації моделей кадрового забезпечення стоматологічної допомоги населенню УСРР і РРФСР у 1919-1935 роках. У результаті дискусії в РРФСР та колишньому СРСР була прийнята модель вищої стоматологічної освіти, запропонована українськими вченими.

Ключові слова: організація, модель, забезпечення, дискусія, стоматологічні кадри.

К. Е. Печковский, И. М. Печковская

Национальный медицинский университет
им. А. А. Богомольца

ЧБУЗ «Киевский медицинский университет УАНМ»

**ОРГАНИЗАЦИЯ И РАЗВИТИЕ МОДЕЛЕЙ
КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
СТОМАТОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ
НАСЕЛЕНИЮ В УССР И РСФСР
В 1919-1935 ГОДАХ**

В статье освещен процесс создания и реализации моделей кадрового обеспечения стоматологической помощи населению УССР и РСФСР в 1919-1935 годах.

В результате дискуссии в РСФСР и бывшем СССР была принята модель высшего стоматологического образования, предложенная украинскими учеными.

Ключевые слова: организация, модель, обеспечение, дискуссия, стоматологические кадры.

К. Е. Pechkovskiy, I. M. Pechkovska

National medical university the name of A. A. Bogomolca
PHNE «Kyiv medical university UAEM»

**ORGANIZATION AND DEVELOPMENT
OF STAFFING DENTAL CARE TO
THE POPULATION OF THE USSR - RSFSR
IN 1919 -1935**

ABSTRACT

The process of creating and implementing the model of staffing dental care to the population of the USSR - RSFSR in 1919 - 1935 is highlighted in the article. As a result of the discussion in RSFSR and former USSR was adopted the model, suggested by the Ukrainian scientist.

Key words: organization, model, implementation, discussion, dental staff.

Дискусія про реформування системи підготовки зуболікарських кадрів, що почалася ще в 1870-х ро-

ках, у перші роки радянського періоду отримала новий напрям – як організувати вищу стоматологічну освіту, необхідність якої визнавали всі.

Мета роботи. Дослідити процес створення та реалізації моделей кадрового забезпечення стоматологічною допомогою населення шляхом підготовки фахівців з вищою освітою в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (УСРР) та Російській Радянській Федеративній Соціалістичній Республіці (РРФСР) в межах їх адміністративно - територіально-го устрою в період 1919 - 1935 рр.

Побудова державної системи зуболікарської допомоги, організаційно-методичне керівництво якої здійснювалося створеною 17.07.1918 р. зуболікарською підсекцією Народного комісаріату охорони здоров'я - Наркомздоров'я (НКОЗ) на чолі з П.Г. Дауге, вимагала великої кількості висококваліфікованих кадрів. Відповідною постановою Народного комісаріату освіти РРФСР «Про реформу зуболікарської освіти» (жовтень 1918 р.) регламентувалися питання закриття зуболікарських шкіл і організації на медичних факультетах університетів одонтологічних відділень з трьома профільними стоматологічними кафедрами (патології і терапії зубних хвороб, хірургії щелеп і порожнини рота, зубних протезів і протезної техніки). Планувалося, що студенти, які обрали одонтологію, перші три курси навчатимуться разом з іншими студентами-медиками, а фахові предмети засвоюватимуть щонайменше 2 роки, починаючи з 7-го семестру [1].

Відповідно до постанови були організовані кафедри стоматології в Донському медінституті (1919), на медичному факультеті І Московського Держуніверситету (1920), у Казанському медінституті (1920) та ін. [13]. Однак, досвід першого ж року реформи стоматологічної освіти в РРФСР показав, що студенти медичних факультетів не бажали переходити на одонтологічні відділення, в результаті чого ідея підготовки фахівців стоматологічного профілю з вищою освітою стала практично нездійсненою [1, 2].

Враховуючи це, зуболікарська підсекція РРФСР вирішила змінити систему підготовки лікарів-стоматологів (постанова Наркомздоров'я від 15.09.1919 р. і Народного комісаріату освіти від 27.03.1920 р.) [2], завдяки чому стоматологію потрібно було вивчати на медичних факультетах нарівні з іншими спеціальностями, а кваліфікацію лікаря-стоматолога – присвоювати після додаткової спеціалізації протягом 1-1,5 років [1].

В той же час в Українській республіці (УСРР), створеній 10.03.1919 р., здійснювався інший підхід щодо побудови моделі вищої стоматологічної освіти. Про значну увагу, що приділяли в Україні до питань підготовки зуболікарських кадрів, свідчила прийнята у квітні 1919 року постановою про реформу зуболікарської освіти [8]. Організаційні ж засади системи підготовки стоматологічних кадрів розробляв створений у січні 1920 року Наркомздоров'я (НКОЗ) УСРР на чолі з Д.І.Єфімовим. 05.04.1920 р. НКОЗ видав наказ

«Про організацію зуболікарської секції при губернських відділах охорони здоров'я», яким передбачено також створення зуболікарської секції при підвідділі лікувальної медицини НКОЗ УСРР, реорганізованої в підвідділ зуболікарської допомоги, який очолив лікар В. Владіміров. У цей же час інший наказ НКОЗ «Про державну організацію зуболікарської допомоги в Українській республіці» передбачав розвиток цієї галузі медицини на соціалістичних засадах [8].

На відміну від РРФСР підготовку фахівців-стоматологів в Українській республіці було вирішено проводити з 4-річним терміном навчання на одонтологічних факультетах, організованих при медичних інститутах. На одонтофаки приймали осіб з повною середньою освітою, які після закінчення отримують кваліфікацію (диплом) лікаря-одонтолога [4, 8, 12].

У реорганізації зуболікарської освіти й стоматологічної допомоги в Українській республіці брали активну участь професори К. П. Тарасов, Г. Ф. Бурвасер, Ю. М. Гофунг, Г. А. Маслов, зубні лікарі Л. А. Білейкін, М. А. Паль, Д. Склярська [4, 8, 13].

13 серпня 1919 р. Губвідохоронздоров'я затвердив положення про створення у м. Києві Одонтологічного інституту. 16 серпня того ж року був виданий наказ №139 про навчальні бази, викладацький склад і керівництво інституту, а згодом статут Київського Державного Одонтологічного Інституту з 4-річним терміном навчання. Завідувачем Одонтологічного Інституту був призначений зубний лікар Л. А. Білейкін, у подальшому – професор, керівник кафедри терапевтичної стоматології Київського стоматологічного інституту [12]. Перший набір студентів склали 200 колишніх слухачів приватних зуболікарських шкіл. Однак у зв'язку з інтервенцією, важкою економічною ситуацією, відсутністю викладачів з теоретичних дисциплін, а також відповідного матеріального забезпечення Одонтологічний Інститут за наказом Київського губвиконкому (18.10.1920 р.) був приєднаний на правах факультету до Інституту Охорони Здоров'я (нині Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця) [3, 12], що мав достатню матеріально-технічну базу і досвідчених викладачів, які працювали в університеті та Жіночому медінституті. У грудні 1920 р., відповідно до рішення II Всеукраїнського з'їзду народної освіти, Інститут Охорони Здоров'я було перейменовано у Київську державну медичну академію, до складу якої входило два факультети – медичний та одонтологічний. А через рік академію було перейменовано в Київський медичний інститут.

Кількість студентів на початку існування одонтологічного факультету була непостійною. Перший випуск факультету (64 особи) відбувся 1922 року. Всього за час існування одонтологічного факультету КМІ (1920-1931) було випущено 285 лікарів-одонтологів (стоматологів) [12].

Через рік після відкриття київського одонтофаку (1921р.) Колегія Укрголовпрофосвіти, з ініціативи проф. Ю. М. Гофунга, видала постанову про створення одонтологічного факультету Харківського медичного інституту [1, 8], який було відкрито того ж року. Одночасно Укрголовпрофосвіта організувала кафедри одонтології при медичних факультетах університетів.

Слід особливо відзначити вагомий внесок у створення одонтологічних факультетів в УСРР їх перших деканів: проф. К. П. Тарасова (Київ) та проф. Ю. М. Гофунга (Харків) [4, 12, 13].

Навчальні плани й програми одонтологічного факультету Харківського медінституту (ХМІ) на двох перших курсах були максимально наближеними до програм медичних факультетів, тому предмети загальнобіологічного циклу й основні клінічні дисципліни викладали на кафедрах медичного факультету [4, 5].

Особливу увагу на факультеті приділяли спеціальним предметам, про що свідчить загальна кількість навчальних годин зі стоматології й суміжних дисциплін (806). Починаючи з II курсу викладали пропедевтику одонтології (III, IV семестри) і зубне протезування (усього 5 семестрів). Консервативне зуболікування викладали протягом VI, VII семестрів. Чотири семестри студенти вивчали оперативну стоматологію. Для викладання фахових предметів були створені самостійні кафедри з відповідними клініками.

У розробці навчального плану й програм одонтологічного факультету ХМІ брали участь професори Д. П. Гриньов, Я. Я. Постоев, Г. А. Маслов, Ю. М. Гофунг, А. Є. Раковський. Навчальний план був затверджений Укрголовпрофосвітою [5].

У пояснювальній записці до навчального плану вказувалося: «Одонтологія – галузь медицини, що базується на загально-біологічних і загально-медичних знаннях, для засвоєння якої необхідно не менше 2-х років спеціальних теоретичних і практичних знань, щоб засвоїти всю теорію, а також всі мануальні прийоми, необхідні при роботі в тій чи іншій галузі одонтології» [5]. Викладання теорії стоматології вміло поєднувалося з практичною підготовкою студентів: лише на кафедрі консервативного зуболікування кожен студент щороку приймав 100 пацієнтів [14].

Представники Харківського одонтофаку вважали, що неможливо вирішити важливе завдання забезпечення населення України лікарями, які можливо обєруть своєю спеціальністю одонтологію. «Дуже мало з тих, хто закінчує медичний факультет, зроби́ться справжніми пломберами і протезистами, які присвятять себе роботі за цією спеціальністю на периферії, в глухому селі, дільниці або волості. Готувати фахівців кафедра одонтології не може» [5].

Отже, відкриття одонтофаків у Києві й Харкові ознаменувало собою перехід до якісно нової системи підготовки стоматологічних кадрів. Саме в Україні, значно раніше ніж у РРФСР, і вперше в СРСР розпочалася масова підготовка фахівців з вищою освітою [9]. Перевагою даної моделі підготовки лікарів-одонтологів було те, що випускники одонтофаків мали не тільки ґрунтовну загальномедичну підготовку, а й отримували також глибші й різнобічніші знання та мануальні навички зі стоматології порівняно з учнями зуболікарських шкіл [4, 5].

Питання про модель підготовки стоматологічних кадрів стало предметом гострої дискусії між організаторами стоматологічної освіти РРФСР і науковою стоматологічною громадськістю УСРР [2].

Проти організації одонтологічних факультетів виступав П. Г. Дауге. Він уважав, що «...одонтолог,

стоматолог, зубний лікар – кожний з них повинен бути медично освіченим фахівцем» [7]. Чотирирічний термін навчання на одонтофаку, на його думку, недостатній для підготовки такого лікаря. У зв'язку з цим П.Г. Дауге дав наступну характеристику одонтологічним факультетам: «Одонтофак був і залишився реформованою зуболікарською школою, що отримала голосну вивіску, але не змінила свого внутрішнього вигляду». «Фахівець, який закінчив одонтофак, ... є в силу речей вузьким фахівцем у своїй області (не лікарем у широкому сенсі цього слова), але, без сумніву, із трохи вищою біологічною й загальномедичною підготовкою, порівняно із зубним лікарем старої форми» [6].

Показовим у плані подальшого розвитку дискусії про реформу стоматологічної освіти був I Всеросійський одонтологічний з'їзд (1923) [14]. Наполегливо критикував організацію стоматологічної освіти в Україні Ружейніков, завідувач відділом медичної освіти Головпрофосвіти РРФСР, який зазначив, що «...лікар-одонтолог повинен бути насамперед лікарем загального характеру». Необхідно відзначити, що навіть серед представників України на з'їзді не було єдиної думки з питання постановки вищої стоматологічної освіти. Так, Л. А. Білейкін – представник одонтологічного факультету Київського медінституту вважав, що «...для переходу стоматології на медичний факультет необхідний перехідний етап і таким етапом є одонтологічний факультет». «Для всіх ясно, – говорив він, – що, якщо лікар може займатися всіма спеціальностями, то він ніколи не побажає займатися однією одонтологією. Ми не повинні випускати енциклопедистів, у нас повинні бути поки одонтофаки. От у такому сенсі я відстоюю одонтологію». Інший представник Київського медінституту Кофман зазначив, що перехідний період закінчується й «...ми можемо передати цю освіту в медичний факультет» [14].

Декан одонтологічного факультету ХМІ професор Ю. М. Гофунг зазначив у своєму виступі: «Доповідь завідувача Відділом медичної освіти, доктора Жука ясно говорила, що досвід організації одонтологічних факультетів повинен слугувати прообразом організації медичної освіти взагалі і я з гордістю підтверджую, що це – не порожні слова, а є аналіз того, що пророблено відносно розвитку одонтології на Україні». Ю. М. Гофунг, однак, не відкидав деяких недоліків навчальних планів, які щораз переглядали й удосконалювали за участю представників усіх кафедр одонтологічного факультету [14].

Варто особливо зазначити, що одонтологічні факультети відіграли вирішальну роль у становленні й розвитку вищої освіти в Україні. Незважаючи на певні недоліки в навчальній роботі, вони за час свого існування (1920-1931рр.), стали єдиним джерелом масової підготовки лікарів-стоматологів і в колишньому СРСР. За цей період одонтофаки України випустили 1350 лікарів-одонтологів [1]. Їх роль у становленні моделі вищої освіти підсилювалася ще й створенням самостійні стоматологічні інститути [1, 11, 12; 13].

На початку 1930-х років в Україні працювали також курси перекваліфікації зубних лікарів на лікарів-

стоматологів, які закінчили 2000 осіб [1]. Крім того, на відміну від РРФСР, в УСРР не були закриті і продовжували роботу, одночасно з одонтофаками, зуболікарські школи, готуючи фахівців із середньою освітою. Саме комплексний кадровий підхід, вперше впроваджений в Українській республіці, дозволив значно збільшити чисельність фахівців стоматологічного профілю різних ланок [1, 2, 4].

Водночас, зуболікарська підсекція Наркомздоров'я (НКОЗ) РРФСР, поквапившись закрити зуболікарські школи й не створивши належних умов для підготовки лікарів-стоматологів, поставила мережу практичного зуболікування в скрутне становище, що стало особливо помітним в 1929-1930 роках [1, 2].

Кадрове забезпечення стоматологічної допомоги населенню РРФСР почалося практично лише після відходу від керівництва системою організації підготовки стоматологів її ідеолога П.Г. Дауге, який постійно критикував українську модель одонтологічної освіти і її організатора Ю. М. Гофунга [1, 2, 6, 7, 12]. Борючись із українською системою стоматологічної освіти, П.Г. Дауге, однак, не запропонував (як показав досвід його керівництва зуболікарською підсекцією НКОЗ РРФСР у 1918-1929 рр.) раціональну й життєздатну систему підготовки стоматологічних кадрів, що призвело до значного дефіциту фахівців у РРФСР і СРСР загалом.

Значимо, до речі, що професор Ю. М. Гофунг (1876-1944) не тільки витримав шалений тиск П.Г. Дауге, перемігши його аргументи, а й був відзначений Урядом України і науковою стоматологічною громадськістю РРФСР. Так, 1935 р. НКОЗ УСРР присвоїв йому звання заслуженого професора Харківського стоматологічного і медичного інститутів, а в 1941р. Уряд України присвоїв почесне звання «Заслужений діяч науки УРСР». Він був почесним головою Московського стоматологічного товариства, а в 1943-1944 р. - завідувачем кафедри терапевтичної стоматології Московського медичного стоматологічного інституту (!!!) [11].

Скликана у березні 1930 р. Всеросійська нарада з вищої медичної освіти прийняла рішення про термінове створення в складі лікувально-профілактичних факультетів медичних інститутів стоматологічних відділень, завданням яких повинна стати масова підготовка лікарів-стоматологів [1, 2]. 19.06.1930 р. було опубліковано постанову Ради Народних Комісарів (Раднаркому) РРФСР «Про реорганізацію системи підготовки лікарських кадрів», яка регламентувала підготовку лікарів-стоматологів при лікувально-профілактичних відділеннях з 3,5-річним терміном навчання [1, 7]. Цей захід по суті означав перенесення в систему вищої медичної освіти РРФСР досвіду роботи українських одонтофаків, але в скороченому вигляді й зі значним запізненням. Однак такий термін навчання міг бути лише тимчасово виправданим гострою нестачею стоматологів у РРФСР у той період [1, 2].

Лікувально-профілактичні відділення були створені у 1930 р. при лікувально-профілактичному факультеті I Московського медичного інституту, згодом – при медичних факультетах у Томську, Казані, Саратові. До весни 1933 р. на стоматологічних відділеннях

у РРФСР навчалось 372 студенти. Однак досвід роботи стоматологічних відділень, організованих у 1930-1931 р. при чотирьох медичних інститутах, показав серйозні недоліки у підготовці фахівців, що й призвело до закриття цих відділень уже в 1933 р. [2]. Тому на початку 30-х років НКОЗ РРФСР вжив енергійних заходів щодо відновлення ліквідованої в 1918-1920 р. системи підготовки зубних лікарів [2]. У 1931-1932 рр. у РРФСР працювали також річні курси з підготовки зубних лікарів із числа середніх медпрацівників. З 1932 р. відкривають зуболікарські відділення у медичних технікумах, а з 1933 р. – зуболікарські школи, що отримали назву «зуболікарських інститутів» з 3-річним терміном навчання зубних лікарів [1, 13].

В 1934 р. у РРФСР підготовку фахівців проводили 23 зуболікарські відділення й школи, в 1935 р. – 25, у яких навчалось 2376 осіб. За період з 1933 по 1935 р. у РРФСР було підготовлено 3000 зубних лікарів, що, певною мірою, покращило стан надання зуболікарської допомоги населенню РРФСР [13].

Отже, до 1935 р. у колишньому СРСР не склалися єдиної моделі підготовки кадрів стоматологічного профілю [10, 13], а в РРФСР – масової підготовки лікарів-стоматологів [1, 2]. Минуло 15 років, перш ніж представники обох республік дійшли спільної думки з цього питання.

Корінна реформа вищої стоматологічної освіти в РРФСР відбулася лише 1935 р., коли в республіці були відкриті стоматологічні інститути з 4-річним терміном навчання. Згідно наказу НКОЗ РРФСР «Про заходи щодо підготовки до відкриття стоматологічних інститутів» (09.06.1935 р.) у Російській Федерації в 1935-1936 рр. було відкрито 9 стоматологічних інститутів [10, 13]. Профільні дисципліни викладали в них з 5 по 8 семестр, що на один семестр більше, ніж на стоматологічних відділеннях. Однак власних баз для викладання теоретичних дисциплін і спеціальних клінік стоматологічні інститути РРФСР, на відміну від українських, не мали. Заняття проводили в клініках медичних інститутів у вільний час: вечірній та у вихідні дні [1].

Організацію єдиної системи підготовки стоматологічних кадрів в СРСР у стоматологічних інститутах з терміном навчання 4 роки за моделлю, створеною українськими вченими, було остаточно закріплено у постанові Раднаркому СРСР від 08.09.1936 р.

Отже, модель підготовки стоматологів в Україні була зі значним запізненням перенесена в систему вищої стоматологічної освіти РРФСР та СРСР.

Особливо зазначимо, що так довго дискутований 4-річний термін навчання проіснував у стоматологічних інститутах СРСР аж до 1950 р. [10, 13], коли відповідно до наказу НКОЗ СРСР №783 від 20.09.1949 р. стоматологічні інститути були реорганізовані в спеціалізовані медичні з п'ятирічним терміном навчання, що значно підвищило рівень загальномедичної і фахової підготовки лікарів-стоматологів [2, 8, 10, 13]. Лише стоматологічні дисципліни вивчалися в них протягом шести семестрів замість чотирьох (1050 годин) [10].

Спільність підготовки студентів на перших трьох курсах усіх факультетів медичних інститутів, й зок-

рема стоматологічного, полегшуючи організацію навчальних баз, підбір професорсько-викладацьких кадрів, призвели до реорганізації протягом 1950-1959 рр. стоматологічних інститутів (за винятком Харківського і Московського) у стоматологічні факультети медичних інститутів. У такому вигляді підготовка стоматологів у вищих медичних навчальних закладах існує й дотепер.

Висновок. Порівняльний аналіз організації та розвитку моделей кадрового забезпечення стоматологічною допомогою населення в УСРР та РРФСР у 1919-1935 роках показав, що з усіх запропонованих моделей найбільш раціональною і життєздатною виявилася система підготовки стоматологічних кадрів через одонтологічні (стоматологічні) факультети, запропонована, апробована і розвинена в Україні. Вона стала основою і нинішньої системи вищої стоматологічної освіти в Україні, Російській Федерації та інших незалежних країнах, що входили до складу колишнього СРСР.

Список літератури

1. **Бассалык Д. А.** Реформа зубо-врачебного образования в 1918-1920 гг. и ее развитие в РСФСР в годы первых пятилеток / Д. А. Бассалык // Стоматология. – 1961. – №5. – С. 82-87.
2. **Бассалык Д. А.** Развитие высшего стоматологического образования в РСФСР : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. мед. наук : спец. 14771 «Стоматология» / Д. А. Бассалык. – Л., 1963. – 17 с.
3. **Билейкин Л. А.** Еще раз о зубо-врачебном образовании на Украине / Л. А. Билейкин // Одонтология. – 1924. – №2. – С. 80-81.
4. **Гофунг Е. М.** Зубо-врачебное образование в Украине / Е. М. Гофунг // Одонтология. – 1924. – №1. – С. 60-69.
5. **Гофунг Е. М.** Одонтологический факультет Харьковского государственного медицинского института / Е. М. Гофунг // Одонтология. – 1927. – №5. – С. 7-46.
6. **Дауге П. Г.** О едином одонтологическом фронте / П. Г. Дауге // Одонтология и стоматология – 1929. – №1. – С. 6-7.
7. **Дауге П. Г.** Социальные основы советской стоматологии / П. Г. Дауге. – М.: Медгиз, 1933. – С. 40-58.
8. **Марченко А. И.** Развитие стоматологии на Украине за годы Советской власти / А. И. Марченко, В. Н. Кузнецов // Стоматология. – 1972. – №6. – С. 19-24.
9. **Печковский К. Е.** Матеріали до історії стоматологічної освіти в Україні / К. С. Печковский, І. І. Нікберг, А. М. Політун // Лік справа=Врачеб. дело. – 1995. – №7-8. – С. 174-180.
10. **Рудько В. Ф.** Развитие стоматологического образования в СССР / В. Ф. Рудько, Г. Н. Троянский // Стоматология. – 1977. – №5. – С. 5-10.
11. **Рябоконе Е. Н.** Харьковский одонтологический факультет (1921-1931 гг.) / Е. Н. Рябоконе. – Харьков, 2008. – С. 266-267.
12. **Стоматологічний факультет** Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця: історія та сучасність (1920-2010) / В. Ф. Москаленко, В. П. Неспрядько, П. В. Куц [та ін.]; за ред. В. Ф. Москаленка. – Харків: ВІП «Контраст», 2011. – С. 20-44; 86-90.
13. **Троянский Г. Н.** История советской стоматологии / Г. Н. Троянский. – М.: Медицина, 1983. – 144 с.
14. **Труды** I-го Всероссийского одонтологического съезда. [Под ред. П. Дауге]. – М.: Зубчатая леч. отд. НКЗ РСФСР. – М., 1924. – С. 28-29.

REFERENCES

1. **Bassalyk D. A.** Reform in education of dental surgery in 1918-1920 and its development in RSFSR in the periods of the first five-years. *Stomatologia*. 1961; 5: 82-87.
2. **Bassalyk D. A.** *Razvitie vishego stomatologicheskogo obrazovania v RSFSR* [The Development of the higher stomatologic education in RSFSR]. Abstract from the dissertation of candidate of medical sciences. *Leningrad*. 1963: 17.
3. **Bileykin L. A.** Once again about dental surgery education in Ukraine. *Odontologia*. 1924; 2: 80-81.

4. **Gofung E. M.** Dental surgery education in Ukraine. *Odontologia*. 1924; 1: 60-69.
5. **Gofung E. M.** Odontologic faculty of the Kharkov State Medical Institute. *Odontologia*. 1927; 5: 7-46.
6. **Dauge P. G.** About the united odontologic front. *Odontologia i stomatologia*. 1929; 1: 6-7.
7. **Dauge P. G.** *Socialnye osnovy Sovetskoy stomatologii* [Social basis of the Soviet stomatology]. *Moskva, Medgiz*, 1933: 40-58.
8. **Marchenko A. I., Kuznetsov V. N.** The development of stomatology in Ukraine during years of the Soviet power. *Stomatologia*. 1972; 6: 19-24.
9. **Pechkovskiy K. E., Nikberg I. I., Politun A. M.** Materials to the history of stomatologic education in Ukraine. *Vrachebnoe delo*. 1995; 7-8: 174-180.
10. **Rudko V. F., Troyansky G. N.** Development of stomatologic education in the USSR. *Stomatologia*. 1977; 5: 5-10.
11. **Riabokon E. N.** *Harkovsky odontologicheskyy fakultet (1921-1931gg.)* [Harkovsky odontologic faculty (1921-1931)]. Kharkiv, 2008: 266-267.
12. **Moskalenko V. F., Nespryadko. V. P., Kuts P. V. [etc.]** *Stomatologichnyy fakultet Nacionalnogo medychnogo universytetu im O. O. Bogomoltsa: istoriya ta suchasnist (1920-2010)* [Stomatologic faculty of National Medical University of O. O. Bogomoltsya: history and present (1920-2010)]. Kharkov, Runway "Contrast", 2011: 20-44; 86-90.
13. **Troyansky G. N.** *Istoriya Sovetskoy stomatologii* [History of the Soviet stomatology]. *Moskva, Meditsina*, 1983: 144.
14. **Dauge P. G.** *Trudy I Vserossiyskogo stomatologicheskogo sezda* [The works of the first All-Russian odontologic congress]. *Moskva, Zubchast to lay down. dep. NKZ RSFSR*, 1924: 28-29.

Надійшла 24.08.15

